

Immanuel Wallerstein,
World – Systems Analysis, An Introduction,
Duke University Press, Durham – London, 2004, str. 109

Sredina 70-ih godina prošlog veka ostaće upamćena, između ostalog, i po pojavi Imanuela Valerštajna na pozornici brojnih teorija koje su pokušavale da objasne svet u kome se živelo. Izazovnost htenja da se dosegne „sveti gral” razumevanja funkcionisanja stvarnosti bila je previše jaka da bi ovog istraživača afričkih problema po užoj vokaciji držala po strani. Tri decenije posle pojave njegove prve trotomne knjige sa temom analize sveta, čuveni teoretičar odlučio se da na mnogo manjem prostoru objavi *Uvod u analizu svetskih sistema*, kako bi zaokružio svoj javni pogled na vreme i prostor. Okošnicu njegovog mišljenja čini ideja da se tekuća globalna dešavanja moraju razumeti u kontekstu vekovima dugih političkih i ekonomskih procesa, započetih u 16. veku. Knjiga predstavlja autorovo mišljenje o svetu i namenjena je raznovrsnoj čitalačkoj publici od opštih intelektualaca, preko studenata socijalno istorijskih nauka do iskusnih naučnika akademskog sveta. Na početku knjige stoji upozorenje da je to samo uvod u jedan mogući pogled i po sadržaju predstavlja metodološki rad dopunjen rečnikom i bibliografijom relevantnih knjiga i članaka na temu analize svetskih sistema.

Prvi deo knjige Valerštajn je direktno nazvao *Razumevanjem sveta u kome živimo* aludirajući na činjenicu da je iz istorijske perspektive dobro informisanih teoretičara bilo jasno u kom ćemo svetu živeti posle događaja od 11. septembra mada istorijski detalji naravno nisu bili poznati. Po Valerštajnu, tri bitna faktora oblikovala su trenutnu globalnu situaciju. Prvi se dogodio u 16. veku kada je stvorena i kada se uzdigla svetska ekonomija kapitalizma. Drugi ključni momenat bila je Francuska revolucija u okviru koje su se razvile dve ideje koje će oblikovati sadašnjost. Prva od njih sugerise da je politička promena normalna, pa čak i poželjna, pošto pokazuje napredak progressa, a druga se tiče narodnog suvereniteta koji je prvo predstavljao samo oblik političko-ekonomskih ideja o uključivanju i isključivanju iz takvog sistema vrednosti. Treća tačka jeste 1968. godina koja je značila potiskivanje centrističko-liberalnog pogleda na svet i potiskivanje starih levičarskih snaga koje su oblikovale političko-ekonomske sporazume još od 19. veka. Iz perspektive kritičkog pogleda na stvarnost ovi Valerštajnovi zaključci mogu se kritikovati, iako se njegovo zaključivanje u pogledu prve tačke preokreta može braniti. To daleko manje važi za njegovo tumačenje Francuske revolucije, a još manje za hipertrofirano tumačenje značaja 1968. godine za trenutnu svetsku politiku. Ipak postoje konceptualna oruđa koja je Valerštajn razvio, ili su to učinili njegovi sledbenici, koja treba prihvatiti i koristiti u istoričarskom referentnom sistemu vrednosti. Radi se o „istorijskom sistemu”, terminu koji pokušava da naznači kako su svi socijalni sistemi u istom mah i sistematični jer imaju kontinuirane načine delovanja koje je moguće opisati, ali i istorični pošto evoluiraju od jednog trenutka do drugog i nikada nisu isti.

Postoje tri tipa istorijskog sistema: mini sistemi, ekonomija sveta i svetske imperije. Ovde autor duguje intelektualno nasleđe Karlu Polanjiu koji je razlikovao recipročne, redistributivne i trgovačke ekonomije. Mini-sistemi danas su gotovo nestali sa istorijske scene sveta i obuhvatali su prosta poljoprivredna, lovačka i sakupljačka društva. Definicija svetskih sistema nije baš toliko jasna jer Valerštajn smatra da nije reč o sistemima, ekonomijama i carstvima sveta već je reč o sistemima ekonomijama i carstvima koja jesu svet. Svetski sistemi obuhvataju prostornu vremensku zonu koja prolazi

kroz različite političke i kulturne entitete. Ovu misao Valerštajn duguje analistima i ideji „dugog trajanja” kao sistemu viđenja nekog sistema iz perspektive velikog razdoblja protoka vremena.

Svetska ekonomija, kako autor smatra, ima razne političke centre i kulture koje karakteriše osovinska podela rada, povezujući zajedno centralne i periferne procese proizvodnje. Valerštajnov dodatak ovoj ideji Raula Prebiša jeste uvođenje poluperiferije proizvodnje. Treći koncept svetskih carstava, u koje je autor uključio Rimsku imperiju i Kinu iz doba dinastije Han, bazira se na strukturi u kojoj postoji jedinstveni politički autoritet za celokupan sistem svetske ekonomije. Tako se istorija čovečanstva može razumeti kao stalan proces u kome države pokušavaju da preoblikuju ekonomiju sveta u svetsku imperiju. Svi ovi pokušaji ostali su bezuspešni pošto bi moguća svetska imperija mogla ugroziti prioritet beskonačne akumulacije kapitala. Uprkos tako uobličenoj stvarnosti, neke države danas se mogu smatrati hegemonističkim silama.

Knjiga otkriva i moguću preteranu ambicioznost autora koji se ne libi da upotrebi izraz „unidisiplinarnosti” u nastojanju da preoblikuje akademski prostor razmišljanja. Osmišljen je da bi ukazao na nedostatak različitosti unutar tradicionalnih granica socijalnih nauka. Valerštajn smatra da termini kao što su „transdisciplinarni”, „multidisiplinarni” i „meudisciplinarni” potiču iz katoličke sfere duhovnosti, implicirajući socijalnu realnost ontološki podeljenu na istoriju, političke nauke, sociologiju, antropologiju i druge discipline. Ovakav pristup smanjuje plodotvornost naučnih analiza, a usuduje se i da primeti da je sama striktna organizacija fakulteta, po naučnim disciplinama, odgovorna za postavljanje prepreka potpunijim istraživanjima. Za njega su granice naučnih polja veštačke, arbitrarne i deo „istorijskog prtljaga” prošlosti koji autor analizira u kontekstu političko-ekonomske situacije Francuske 18. veka. Ključni inovativni element tih novih naučnih dostignuća bio je „narod” koji će kasnije postati „društvo” pa samim tim i objekat naučnog istraživanja. Sva ta istraživanja su se zasnivala na prečutnoj ideji razvijanja progressa naroda i nacije. U pozadini tog procesa je bila podela nekadašnje jedinstvene filozofije na nauke i humanističke grane. Tradicionalno, humanističke grane težile su potrazi za istinom, dobrobiti i lepotom. Narastajuće forme znanja ozbiljno su se suprotstavile ovom pogledu i postavilo se pitanje da li novi objekti istraživanja, kakvi su bili narod odnosno društvo, mogu da se posmatraju u naučnim poljima eksperimentalne i empirijske metode ili su isključivo vezani za nauke sa empatičkim i hermeneutičkim pristupom, kakva je na primer istorija. Došlo se u situaciju da su se socijalne nauke počele nelagodno osećati između humanističkih i prirodnih disciplina ili još tačnije rečeno između ideografije bazirane na jedinstvenosti socijalnih fenomena i nomotetičkih nauka koje su bile u potrazi za univerzalnim naučnim zakonima.

Kasni 19. vek doneo je nove prodore u sferi saznanja pomoću kojih je socijalna realnost podeljena na tri veće sfere: ekonomiju, civilno društvo i državu. Postalo je jasno da je antropologija neophodna za proučavanje društava koja nisu dostigla izvestan stepen modernosti, a samim tim otvara se i prostor za potrebe orijentalistike da istraži civilizacije Kine, Indije, Persije i arapskog sveta. Smatralo se da su takva društva bez moderne podloge jer su navodno bila zamrznuta u vremenu, iako su imala dovoljno sofisticiranih znanja da ne potpadnu u naučni region antropologije koja se počela baviti isključivo primitivnim društvima. Novi pomak u naučnom pogledu na svet desio se posle Drugog svetskog rata kada je 150 godina razvoja tih naučnih disciplina postavilo pitanje razvoja nacija i društava koji su ostali po strani od savremenih modernističkih stremljenja. Vekovno pitanje ostalo je isto: gde se nalazi društvena stvarnost? Pojavila se teorija

o dvema kulturama koje još uvek oblikuje rasprava o tome kako treba razumeti društvo i, mada istorija, antropologija i orijentalistika još uvek imaju oreol ideografskih disciplina, to više nije slučaj sa nekim varijacijama socijalnih nauka.

Drugo poglavlje knjige otvara zanimljivu temu autorovog razumevanja kapitalizma, koji se ne može više posmatrati u donekle prevazidenim kategorijama cene rada ili potražnje za profitom, mada one uvek postoje u nekom stepenu i formi. Suština Valerštajnovog pogleda bazira se na ideji o beskonačnoj akumulaciji kapitala koja zahteva zaštitu država koje potpomažu lažnim monopolima takav sistem vrednosti. Iz toga sledi da države, firme i klase u ovoj fazi ekonomskog razvoja čovečanstva imaju „domaćinstva” koja se ne moraju bazirati na srodstvu i time se šire statusne grupe koje se modernim rečnikom danas zovu identiteti. Oni funkcionišu kao izdvojene jedinice u zajedničkom bazenu. Osnovna slabost ovakvog kapitalističkog pristupa jeste podložnost svetске ekonomije Kondratijevljevim cikličnim krugovima rasta i opadanja.

Treća glava *Uspon sistema država, suverene nacije države, kolonije i međunarodni sistem* govori o tome kako je nastao vestfalski red u svetu unutar istorijskih perspektiva po Valerštajnovom mišljenju. Zanimljivo je posmatrati njegovo tumačenje suverenosti. Legitimitet državnog suvereniteta oslanjao se na recipročno priznavanje među državama. On je takode delovao i unutar država pošto su centralne vlasti i lokalni moćnici zajednički priznavali jedni druge. Ovakva vrsta legitimnosti bila je ključna za funkcionisanje sveta kapitalizma zato što su države uspostavile pravila o radnim odnosima, korporativnim telima, vlasničkim pravima, porezima i dopuštale protok robe, rada i kapitala. Tako se država veoma blisko umešala u nastojanje da se sprovede beskrajna akumulacija kapitala. Naravno drugo je pitanje da li akumulacija kapitala, kao i bilo koja druga ljudska aktivnost, može biti beskrajna. Ne postoji dokaz da u svetu egzistira bilo koja vrsta aktivnosti koja se može smatrati beskrajnou ili beskonačnou. Na kraju i sam svemir poseduje ograničenu vremensku strukturu mada je njeno shvatanje izvan okvira trenutnih naučnih moći.

Stvaranje geokulture, ideologije, socijalni pokreti, socijalna nauka tema je četvrte glave koja priča o istoriji socijalnih nauka i političkim implikacijama njihovog razvoja. U pozadini svega opet se našao refren o narodu, odnosno isključenima i uključenima. Kategorije unutar ove podele postali su slojevi kao što su radnici, žene i etničke grupe čije se vrednosti i sudbine posmatraju kroz tri sistema gledišta. Prvi se tiče socijalnih nauka, drugi ideologija, a treći govori o antisemitskim pokretima shvaćenim kao nacionalno-socijalnim pokretima koji se odupiru istorijskim sistemima. U istraživačkom prostoru socijalnih nauka razvile su se razne podele od kojih su tri postale suštinske za oblikovanje identiteta naučne discipline. Te razlike tiču se podele na zapadni civilizovani svet i onaj za koji se smatra da to nije, i podela između prošlosti i sadašnjosti zapadnog sveta, kojima su se priključila gledišta o razlikama između države, građanskog društva i ekonomije. U ideološkoj areni, za koju se ne može reći da je naučna, može se samo tvrditi da je sa Francuskom revolucijom došlo vreme kada su ideologije postale neophodne da podrže napredak neke specijalne grupe ka širenju ideja o političko-ekonomskim promenama. Tako su se početkom 19. veka na političkoj sceni pojavila tri velika ideološka sistema: konzervatizam, liberalizam i radikalizam. Došlo je do konsenzusa između liberala i konzervativaca što je izazvalo centristički liberalizam kao pojavu koja je dominirala radom velikih kapitalističkih sila.

Poslednje poglavlje knjige *Moderni svetski sistem u krizi, podela, haos i izbori* vodi ka zaključku nekih opštih opservacija trenutnog stanja u svetu. Tu se opet susre-

ćemo sa autorovim mišljenjem da 1968, kao godina svetske revolucije, čini kraj dugog perioda supremacije liberalizma. Strukture globalnog kapitalističkog reda ostale su приметно nesigurne. Trojni troškovi proizvodnje, koji obuhvataju isplativost, impute i poreze, za proizvođača su postajali sve veći tako da se stvorila koalicija između centrističkih i desničarskih snaga čiji je cilj očuvanje troškova proizvodnje na niskom nivou. Ova težnja čini okosnicu današnjeg neoliberalizma i po Valerštajnu može se očekivati zaoštavanje političkih tenzija u vidu dolazaka najekstremnijih ideologija levice i desnice na vlast.

Ova knjiga je, nažalost, i neka vrsta obračuna sa kritičarima Valerštajnovih ideja, koje je autor podelio, gotovo karikaturno, na nomotetičke pozitiviste, ortodoksne marksiste, državne autonomiste i kulturne partikulariste. Svi oni, sa različitih aspekata, šalju poruke da se glavna zamerka Valerštajnovom sistemu mišljenja svodi na tvrdnju da je teorija suviše tautološka, preterano selektivna u istorijskim primerima koje koristi i otvoreno kapitalističko centristička. Autoru knjige može se zameriti nejasan odnos prema nacionalizmu. Preterujući sa generalizacijama, on je nacionalizam nazvao antisistemskim iako je upućenijim istoričarima jasno da nacionalizam može istovremeno delovati legitimizujuće i destabilizujuće na međunarodni svetski poredak.

Značaj ove knjige je u tome što dovodi u pitanje konvencionalne jedinice analiza društvenih nauka kao što su nacionalna država ili vremenski i prostorni oblik u kome su istraživači imali običaj da ispoljavaju svoje razumevanje sveta. Ona se može čitati i kao svojevrsna odbrana komparativnih studija, vremenskih putanja i istraživačkih strategija u potrazi za pozadinom, što je sve bilo meta napada postmodernističkih nauka.

Mr Ljubomir PETROVIĆ

Pavel Marek,
*Pravoslavní v Československu v letech 1918–1942, Příspěvek
k dějinám Pravoslavné církve v českých zemích a na Slovensku,*
LMAREK, Brno, 2004, str. 424

Odnosi Kraljevine SHS/Jugoslavije i Čehoslovačke nisu dovoljno osvetljeni, a posebno je ostao neistražen aspekt verskih pitanja. Domaćim istoričarima nije poznata arhivska građa koja potiče iz čeških arhiva, kao što im nije dostupna još uvek ni građa Sinoda SPC-a o pomenutom problemu (R. Radić, „Srpska pravoslavna crkva i pravoslavlje u Čehoslovačkoj”, *Tokovi istorije*, br. 1–2, Beograd, 1997, str. 93–121). Sa druge strane, crkveni istoričari delovanje SPC-a u Čehoslovačkoj pominju samo uzgred (na primer Predrag Puzović, „Misija episkopa bačkog Irineja u Karpatskoj Rusiji”, *Godišnjak*, Foča, 2005, str. 99–136). Knjiga Pavla Mareka, *Pravoslavlje u Čehoslovačkoj 1918–1942. Prilog istoriji Pravoslavne crkve u češkim zemljama i Slovačkoj*, objavljena 2004. u Brnu, donekle prevazilazi postojeću prazninu. Zasnovana na istraživanju u Centralnom državnom arhivu u Pragu i arhivu eparhijske kancelarije u eparhiji Olomuc-Brno, kao i na štampi tog vremena, knjiga pored osnovnog teksta donosi u prilogu i 38 dokumenata (str. 245–397), dragocenih i za istoriju Srpske pravoslavne crkve.

Zamišljena kao pregled istorije Čehoslovačke pravoslavne crkve od 1918. do 1942. godine (fokusiran uglavnom na pitanja razvoja organizacije pravoslavnog pokreta), monografija P. Mareka se sastoji iz tri celine: prvo, obrađuje problem pravoslavnog